

DE RUSSISCHE ROKADE

DE RUSSISCHE ROKADE

EEN ACTUELE ANALYSE VAN
DE RUSSISCHE POLITIEK

KATLIJN MALFLIET

D/2013/45/415 - ISBN 978 94 014 1302 2 – NUR 697

VORMGEVING COVER: Compagnie Paul Verrept
VORMGEVING BINNENWERK: Jurgen Leemans

© Katlijn Malfliet & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2013.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediadivisie van Uitgeverij Lannoo nv

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag veeleelvoudigd worden en of
openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie,
microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

UITGEVERIJ LANNOOCAMPUS
ERASME RUELENSVEST 179 BUS 101
3001 LEUVEN
WWW.LANNOOCAMPUS.BE

INHOUD

1. DE ROKADE	7
Raadselachtig Rusland	10
De mythe van de leider	14
Moderniseringspolitiek?	16
Politiek systeem en politiek regime	18
2. HET POLITIEKE REGIME	21
3. ZONDER ALTERNATIEF	31
Institutionele arrangementen voor een hybride politiek regime	32
Het parlement vleugellam	36
Een gevarieerd en evoluerend partijenlandschap	39
De systeemloyale oppositie	42
Extraparlementaire oppositie	44
Extrasysteembewegingen en -partijen	45
De protestbeweging	49
4. HET PATRIMONIALE REGIME	55
Autocratie en patrimonialisme	60
Rusland onder het 'oude regime': het ontstaan van de patrimoniale staat	63
Het Sovjetsysteem: de planeconomie als patrimoniale machtsstructuur	66
De patrimoniale kenmerken van de nieuwe (post-Sovjet-)Russische staat	68
5. KERK EN STAAT: DE RELIGIEUZE FACTOR	77
De religieuze factor	78
6. HET RUSSISCHE MIDDENVELD	83
Een golf van restricties	86
Reactie van de internationale mensenrechtenorganisaties	89
7. FEDERAAL SYSTEEM EN NATIONALE IDENTITEIT	93
Na de ontmanteling van de Sovjet-Unie	95
De variëteit der subjecten van de federatie	96

Centralisering van de federatie en zoektocht naar nationale identiteit	98
8. RUSSISCH NATIONALISME EN NATIONALE IDENTITEIT	101
Nationale identiteit als constructie	101
Het rijk, de multinationale staat en nationalisme	103
Volksgenoten en patriotisme	107
9. RUSLAND ALS INTERNATIONALE SPELER	109
Staatssoevereiniteit en grenzen	113
Compatriotten	116
Het patrimoniale verhaal	117
Mensenrechten en nationale veiligheid	118
10. RUSLAND EN EUROPA	121
Het ‘Grote Europese Huis’, een dwergenwoning?	121
Het energiedebat: asymmetrie in het Europese veiligheidsdenken	130
De krijtlijnen voor nieuwe geopolitieke verhoudingen in Europa	133
11. RUSLAND EN HET GEMENEBEST VAN ONAFHANKELIJKE STATEN	137
Voortschrijdende Russische hegemonie	139
Rusland en (Centraal-)Azië	141
Neo-Eurazianisme?	143
Integratie met het Westen ‘on hold’	144
12. RUSLAND EN DE WERELD	147
Energie en veiligheid	148
De religieuze factor	150
Responsibility to Protect	150
De wereld minder dan ooit een veilige plek	153
BESLUIT	157
AFKORTINGEN	159
NOTEN	161
LITERATUURLIJST	167

1. DE ROKADE

In september 2011 deed zich in Rusland iets merkwaardigs voor. Er hing enige politieke spanning in de lucht. Een nieuwe verkiezingscyclus kondigde zich aan met de Doemaverkiezingen van december 2011 en de daaropvolgende presidentsverkiezingen van maart 2012. Vladimir Vladimirevitsj Poetin, op dat ogenblik eerste minister, kondigde op die bewuste septemberdag aan dat hij opnieuw kandidaat zou zijn voor het presidentschap, en dat hij Dmitri Medvedev als premier wel zag zitten. Een week later maakt de toenmalige president Medvedev bekend dat hij gaarne plaats zou ruimen voor Poetin, die constitutioneel gezien perfect kon gaan voor dit ambt: de Russische grondwet spreekt immers over een maximale ambtsperiode van twee opeenvolgende ambtstermijnen. Poetin werd president in 2000 en na twee presidentstermijnen van vier jaar, werd Medvedev helemaal volgens de grondwet én volgens de wens van het Kremlin tot president verkozen, terwijl Poetin premier werd. Maar ook in die periode (van 2008 tot 2012) bleef Poetin de onbetwiste leider van Rusland.

De Russische premier en president gaven dus in september 2011 hun intentie te kennen om van ambt te wisselen. Merkwaardig toch, die twee mannen, die nu eens als vrienden, dan weer als rivalen worden voorgesteld. Ze staan boven het verkiezingsgebeuren en lijken hun rol te spelen vanuit een andere regie. Poetin, de onaantastbare leider, is de sterke man. Hij laat zich fotograferen als jager op groot wild, stoere ruiter of gevechtspiloot. Medvedev is de kleine broer, weliswaar meer modern en up-to-date dan de eerder traditionele Poetin. Typerend is de foto (wellicht staat hij nog op het internet) van Medvedev en Poetin, die samen als fiere hengelaars een fors exemplaar aan de haak slaan in de meest Russische

aller rivieren: de Volga. Het beeld is duidelijk. De twee vormen een tandem met Poetin aan het stuur, om het even welke constitutionele taak hem wordt toegekend. Of hij nu president is of premier: Poetin is de baas.

Terwijl de twee jongens uit Sint-Petersburg nu eens als rivalen, dan weer als onbenaderbaar, boven iedereen verheven, maar onderling in haast perfecte harmonie worden voorgesteld, gaat het natuurlijk ook om de Russische politiek en de toekomst van Rusland. Rusland heeft in de laatste twee decennia een ware omwenteling ondergaan. Het grootste land ter wereld veranderde in die laatste twintig jaar als staat (afgescheurd van de Sovjet-Unie, terwijl Rusland er het kloppende hart van uitmaakte), als natie (is een Rusland voor de Russen denkbaar?), als grootmacht en als militaire reus.

Rusland transformeerde zijn hele politieke en economische systeem: van een unierepubliek van de vroegere Sovjet-Unie werd het een 'Nieuwe Onafhankelijke Staat'. De planeconomie maakte moeizaam plaats voor de markt, en de beginselen van democratie en rechtsstaat deden hun intrede in de Grondwet van 1993. Na de Sovjetimplosie in de herfst van 1991 moest Rusland zichzelf, als een baron Von Münchhausen, aan zijn eigen haren uit het moeras trekken. Er bestaat behoorlijk wat onenigheid in wetenschappelijke kringen over de impact van de politieke en economische ontwikkelingen in post-Sovjet-Rusland. Wetenschappers raken het er maar niet over eens: is Rusland een van de zwakste partners van de BRICS (de opkomende economieën van Brazilië, Rusland, India, China en Zuid-Afrika), en dus een *not so emerging power*, of volgt Rusland een weldoordachte, zij het niet publiek gemaakte strategie om zichzelf op de wereldkaart te zetten, niet als *emerging power*, maar als de grootmacht van oudsher, die haar ambities én eigen stijl niet heeft verloren, ondanks haar aanpassing aan een nieuwe internationale context?

Sinds Poetin in mei 2012 opnieuw in het zadel werd gehesen als president, vermindert nochtans de twijfel over de politieke gang van zaken in Rusland. Van democratisering is er geen sprake meer: het politieke regime doet zich steeds meer voor als een autoritair systeem, zelfs een autocratie, met Poetin als absolute leider. Het nieuwe regime, dat ook

wel 'Poetinisme' wordt genoemd, is gerijpt toen de president en de premier door een kleine groep werden 'gekozen', lang voor de verkiezingen, in het geheim, weg van het volk.

Maar ook een autoritair en autocratisch systeem kan niet zonder een minimale steun van het volk. Het volk reageert en protesteert tegen de verkiezingsfraude, maar blijft toch grotendeels apathisch. De intelligentsia is pessimistisch en sarcastisch. Het Russische volk blijkt 'natuurlijkerwijze' geneigd tot het accepteren van een vriendelijke patronage van de *Tsar-Batjoesjka* (vadertje tsaar). Hoewel, tijdens de protesten die volgden na de Doemaverkiezingen in 2011, doken beelden op die herinnerden aan de Arabische Lente of aan de gekleurde revoluties in de ex-republieken van de Sovjet-Unie. Maar, zo zullen wij argumenteren, in een Russische Lente moet men vooralsnog niet geloven.

Onze stelling is dat het septembergebeuren van 2011 niet zomaar om een wisselen van plaatsen ging, maar om een ware rokade. De rokade (*rokirovka* in het Russisch) verwijst naar een term uit het schaakspel: de wissel tussen Poetin en Medvedev gaat niet zomaar om het wisselen van toren en koning, maar om een strategische herpositionering, die zowel voor Rusland zelf als voor Europa en in de internationale relaties ingrijpende gevolgen zal hebben. Dit vraagt nadere toelichting.

De tandem Poetin-Medvedev

Raadselachtig Rusland

In dit boek gaan wij op zoek naar de eigen kenmerken van de huidige Russische politiek. Het verhaal is geschreven voor een breed publiek, en behandelt de Russische binnen- en buitenlandse politiek op een niet-exhaustieve wijze. Het wil een antwoord bieden op de vaak gemaakte opmerking dat Rusland, als grootste land ter wereld en als belangrijke internationale speler, toch niet fundamenteel anders is in zijn politieke handelen dan pakweg de VS. Bij lezingen voor een breder publiek en vanuit de studenten Politieke Wetenschappen die het vak *Russian Politics* volgen, komt vaak de opmerking dat de Russische politiek inzake beschermingsgraad van de mensenrechten, invloed van de economische lobby of zelfs inzake gebrek aan politiek pluralisme en checks-and-balances niet zo enorm verschilt van de Amerikaanse politiek en haar pijnpunten op het vlak van democratische performantie.

Vaak wordt ook gediscussieerd over de kansen voor democratisering in Rusland. Grote namen in de wetenschappelijke specialisatie van de analyse van de Russische politiek, zoals Michael McFaul of Richard Sakwa, zijn ervan overtuigd dat de kansen voor democratisering in Rusland niet voorbij zijn, hoewel zij kritisch zijn voor het systeem. McFaul, die als professor was verbonden aan de universiteit van Stanford, is intussen trouwens Amerikaans ambassadeur in Rusland geworden. Daar heeft hij moeten ondervinden dat de Russische politieke elite niet altijd vriendelijk omgaat met Amerikaanse diplomatieke vertegenwoordigers¹.

Of de politieke ontwikkelingen in Rusland in het licht van een voortschrijdende democratisering kunnen worden bekeken, is ten eerste de vraag. Het verschijnsel van de aangekondigde democratisering in Rusland, dat zich onder de Gorbatsjov-periode aftekende, kan eerder worden geduid in het teken van een typisch Russisch verschijnsel: het voortdurend herzien van historische mythes. Boecharins pleidooi bijvoorbeeld voor een socialistisch humanisme en voor de (nog door Lenin gelanceerde) Nieuwe Economische Politiek maakte hem tot een bedreiging voor Stalin, en dat kostte hem zijn leven. Maar intellectuelen en politici bleven deze 'ketterse' denkbeelden koesteren. Chroesjtsjov werd

er sterk door beïnvloed, toen hij in zijn geheime rede, kort na Stalins dood in 1953, diens misdaden onthulde en een ‘moment van waarheid’ creëerde, waardoor de verhalen van duizenden die terugkeerden uit de Goelag, konden worden verteld. Ook Gorbatsjovs perestrojka werd via de werken van sociologe Tatjana Zaslavskaja, een lid van de Academie der Wetenschappen uit het verre Siberië, door dit idee van een ‘socialisme met een menselijk gelaat’ beïnvloed. De glasnostpolitiek creëerde alweer zo’n ‘moment van waarheid’, dat al te snel voorbijging. Al bij al was de perestrojka, een programma nota bene van de Communistische Partij, en onder meer gesteund door de toenmalige nummer twee van de partij Lichatsjov, een radicaal democratiseringsprogramma, dat met zijn *glasnost* de ‘misdaden uit het verleden’ aankaartte. (*Glasnost* staat voor ‘met luide stem zeggen’, en niet onmiddellijk voor transparantie).

Meestal hoort men dat Gorbatsjov door de reacties op zijn hervormingsdrang ‘in snelheid werd genomen’, wat het uiteenvallen van de Sovjet-Unie en de implosie van het marxistisch-leninistische regime zou hebben veroorzaakt. Dat valt te betwijfelen. Gorbatsjov heeft als secretaris-generaal van de Communistische Partij en tegelijkertijd als iconoclast alle pijlers van het marxisme-leninisme onderuitgehaald om het paradigma van de vrijheid naar voren te schuiven. In tal van vrije tribunes, die vertaald in alle talen van de wereld in kranten verschenen, benadrukte Gorbatsjov – en dat was wat de wereld moest geloven: ‘Ons volk wil niet leven zonder vrijheid, afgesloten van de wereld.’ Zo maakte Gorbatsjov de weg vrij voor economische hervormingen en democratisering in de toenmalige Sovjet-Unie. Maar zoals vaak stonden de demonen al gauw uit hun krochten op. Onder Boris Jeltsin werd het reeds duidelijk dat er tal van gemiste kansen waren: voor Rusland zelf om de democratie en markt een intrede te laten doen in het politieke gebeuren, voor Europa om met het nieuwe Rusland een strategisch partnerschap aan te gaan en voor de wereld om na de Koude Oorlog een vredesklimaat te scheppen. Nu bevinden we ons in een fase waarin iedereen beseft dat Rusland is verhard in zijn houding ten aanzien van de bescherming van mensenrechten, politieke dissidentie en internationale dialoog. De vraag is niet meer zozeer ‘hoever staat het met de democratisering in Rusland?’, maar wel ‘wat voor een soort autoritair systeem is Rusland aan het uitbouwen?’

Vandaar de zoektocht naar een mogelijk begrip van de Russische politiek. Het is nuttig en zinvol om dieper te graven naar hoe macht ontstaat in Rusland, en hoe ze is georganiseerd en zichzelf voltrekt, hoe de bevolking kijkt naar de staat, zijn instellingen en zijn leiders, en hoe een bepaald begrip van de binnenlandse politiek ook het buitenlandse beleid van Rusland kan verhelderen.

Deze zoektocht naar een begrip van de Russische politiek is wellicht nog moeilijker in Rusland dan in andere landen. Rusland zet ons steeds op het verkeerde been. Ieder heeft weleens de oneliner van Winston Churchill gehoord: ‘Rusland is een raadsel, verpakt in een mysterie en omringd door een enigma...’ De tweede helft van Churchills uitspraak wordt zelden aangehaald: ‘... maar er is een sleutel tot het verstaan: die sleutel is het Russische nationale belang.’ Die sleutel zullen wij gebruiken om de Russische binnen- en buitenlandse politiek van dichterbij te bekijken.

Wij beperken ons tot het huidige post-Sovjet-Rusland, zonder al te zeer in te gaan op de Russische en Sovjetgeschiedenis, hoewel historische verwijzingen soms onontbeerlijk zullen zijn. Merkwaardig trouwens, uitdrukkingen als ‘postcommunistisch’ en ‘post-Sovjet’. Alsof men niet weet hoe de huidige periode anders te noemen. Inderdaad, wat na de Sovjetperiode is gekomen, is niet duidelijk. Wat betekent het nieuwe Rusland op politiek vlak? Hoe kunnen wij Rusland vandaag verstaan?

Achter de schijnbare tegenstrijdigheden zou weleens een begrijpelijke strategie en een stevige visie op de binnen- en buitenlandse politiek kunnen zitten. Stilaan ontwikkelt die visie zich als het ware uit de postcommunistische nevel, maar sinds de rokade trekt die nevel op. Wat tevoorschijn komt, blijft een complex schouwspel. De ‘Kremlinstrategie’ staat zeker niet voor transparantie. Maar je kunt proberen om dit enorme land – het grootste ter wereld, met een oppervlakte van 17 miljoen vierkante kilometer en 140 miljoen mensen – beter te begrijpen.

Sprekend over Rusland, blijft het gedicht van Fjodor Tjoettsjev (1803-1873) nazinderen:

*'Met het verstand kan men Rusland niet vatten
Een algemene maat heeft zij niet
Zij heeft haar eigen karakter
In Rusland kan men slechts geloven'*

Maar hoewel Rusland ons telkens opnieuw verwart in onze verwachtingen, en ons al te vaak ontglipt, toch kan men zoeken naar een aannemelijke weg om te begrijpen hoe het Kremlin de teugels in handen houdt. De mennende hand van de Russische politieke elite is zo ingenieus dat zij de teugels kan vieren zonder de controle te verliezen, want die controle zit stevig ingebed in het regime.

De Russische rokade in beeld gebracht

De mythe van de leider

Wat op die bewuste septemberdag in 2011 gebeurde, was een vorm van opvolging in leiderschap, die duidelijk extraparlementair en extraconstitutioneel van aard was. De Doema- en presidentsverkiezingen stonden er immers nog aan te komen. Dat de Russische bevolking niet verontwaardigd reageerde tegen zo'n voortijdige en ondemocratische beslissing, maar meteen begreep wat de symbolische betekenis was van een dergelijke aankondiging, is voor ons westerlingen zo goed als ondenkbaar. Zoiets gebeurt alleen in een land waar mensen zoeken naar een leider met een missie, in dit geval een missie voor Rusland. Dat Lenin indertijd werd afgeschilderd als de Messias, de gezonden leider die Rusland de juiste weg zou wijzen, is niet te verbazen. Lenin gaf het marxisme in zijn marxistisch-leninistische vorm een sterk eschatologisch aspect: het uiteindelijke doel van de maatschappelijke ontwikkeling en van alle inspanningen die daartoe geleverd werden, was het communisme. Toewerken naar dat einddoel was de taak van de leider.

Wie Moskou als toerist heeft aangedaan, bezocht ongetwijfeld het Lenin Mausoleum op het Rode Plein. Akelig, dat stijve marmeren gebouw, waarin men moet afdalen om onder de strenge controle van de wachters de gebalsemde Grote Leider te groeten. Hij ligt daar als een wassen pop. Het procedé voor zijn bewaring wordt streng geheimgehouden, want ook dat maakt deel uit van de mythe. De bezoeker wordt op voldoende afstand gehouden om net niet genoeg te kunnen zien en te kunnen blijven twijfelen aan de echtheid van de opgebaarde. Eigenlijk doet de echtheid er niet toe. 'Lenin leeft!' is wat in ere moet worden gehouden. Lenin is een icoon, een symbool van de revolutie. Het feit dat Lenin nog steeds niet is begraven, is daarmee verbonden.

'Wordt het niet stilaan tijd om Lenin te begraven?' Op gezette tijdstippen duikt die vraag opnieuw in de media op en wordt zij zowel in binnen- als in buitenland opgepikt. Telkens vormen zich dan twee kampen: diegenen die het marxisme-leninisme als een voorgoed vergane ideologie terzijde willen schuiven en diegenen die vinden dat Lenin niet mag worden begraven. Niet omwille van het marxisme-leninisme, maar

omdat hij een leider was, een leider met een missie. Op YouTube vind je het filmpje *Do not bury Lenin*, waar je dit verhaal perfect geïllustreerd kunt zien. Lenin, zo schrijft H  l  ne Carr  re d'Encausse in haar boek *Le malheur russe*, is de absolute referentie². Zolang dit ideologisch absolute rond Lenin blijft voortbestaan, kan de vrijheid geen voortgang maken. De nostalgie naar de Sovjetperiode is zeker niet verdwenen.

Maar er is meer. Ook Stalin wordt vandaag niet zonder meer in de geschiedenisboeken begraven, hoewel hij vreselijke dingen heeft gedaan. Stalin was in staat om tijdens de Tweede Wereldoorlog, met de hulp van de Orthodoxe Kerk, de patriottische gevoelens van de mensen aan te spreken. Dat blijft in Rusland de nodige bewondering afdwingen, als een hoger doel, dat nu eenmaal slachtoffers kan kosten. Dit debat is zeer diffuus. Maar in elk geval heeft de huidige president Poetin een campagne opgestart om in het kader van het aansterken van het patriottisme de geschiedenisboeken en het geschiedenisonderwijs te herbekijken.

Het huidige Russische regime lijkt op het eerste gezicht geen ideologie te hebben, en als het ware postideologisch te zijn, na een periode van meer dan zeventig jaar marxisme-leninisme. Aleksander Solzjenitsyn (11 december 1918 - 3 augustus 2008), die in de laatste jaren van zijn leven naar Rusland terugkeerde, verzette zich in zijn boek *De ineensterking van Rusland (Rossiia v obvale)* tegen de ideologie van de privatisering, die in de jaren negentig de geesten verontwaardigde³. Hij verzette zich tegen alle vormen van 'arrogant modernisme', en tegen de vernietigende kracht van modernisering. Hij vond dat Rusland daardoor terechtkwam in een heidense (prechristelijke) regressie. Hij betreurde dat het patriottisme in Rusland niet langer bestond, en dat het leger niet sterk genoeg meer was. 'Het is niet de economie, met haar oligarchen, haar corruptie en de uitverkoop van eigendom, die onze toekomst uitmaakt', zei hij. 'Het gaat om onze geest, een apolitieke democratie van mensen, niet gebaseerd op electorale meerderheden maar op kwaliteit, op waarden en niet op stemmen.' Patriottisme vond hij een natuurlijk en organisch gevoel, voortkomend uit de overtuiging dat de staat je zal beschermen in moeilijke tijden.

Moderniseringspolitiek?

In welke zin is de zogenaamde moderniseringspolitiek in het huidige Rusland dan postideologisch ten aanzien van het marxisme-leninisme? Het Russische politieke systeem lijkt op het eerste gezicht eerder een 'variant' geworden van het westerse systeem en niet een alternatief voor de westerse democratie. Er is een tendens om Rusland te zien als democratiserend en moderniserend in een lineair proces naar een markt en democratie. Modernisering betekent voor Rusland dat het Sovjetmodel is achterhaald, zeker op economisch vlak: vernieuwing op het vlak van de telecommunicatie, de informatiemaatschappij, de ruimtevaart, én het creëren van kleine en middelgrote ondernemingen, zijn prioriteiten waarop Rusland moet bijbenen. De grote vraag was of Medvedev, het boegbeeld van deze moderniseringsgedachte, daarvoor uit de schaduw van Poetin zou willen treden en een eigen politieke lijn zou ontwikkelen. Politiek gezien moet de Russische maatschappij, zo zegt de grondwet van 1993, evolueren naar een maatschappij van vrije, verantwoordelijke burgers, met zin voor democratische openheid en partijpluralisme. Met dat liberaliseringsperspectief voor ogen bestond de hoop dat elke electorale cyclus, hoe geperverteerd ook, uiteindelijk het autoritaire systeem zou uitdagen, omdat mensen via verkiezingen de legitimiteit van zo'n systeem onderuit kunnen halen. En inderdaad, liberale gedachten zijn Rusland nooit helemaal vreemd geweest. Na de val van het Sovjetsysteem hebben liberalen (ook wel de oude liberalen genoemd, zoals Jegor Gajdar, Anatoli Tsjobajns en Anatoli Sobtsjak) de ideologische toon gezet in het nieuwe Rusland. Een liberaal kapitalistisch model zagen zij als de enig mogelijke blauwdruk voor de nieuwe Russische maatschappij. In het buitenlandse beleid (Andrej Kozyrev was de belangrijkste vertegenwoordiger van deze strekking) wilden deze 'oude liberalen' deel uitmaken van de wereldgemeenschap en vriendschappelijke relaties met het Westen ontwikkelen. Dat was voor hen het beste alternatief om hun land vooruit te helpen. Rusland was volgens hen gerechtigd lid van de globale economie, en zij verzetten zich tegen maatregelen die zij marktverstoring noemden, zoals preferentiële tarieven. Amerika werd door de 'oude liberalen' erkend als de overwinnaar van de Koude Oorlog en als de belangrijkste speler in de internationale relaties. Zelfs de NAVO-uitbreiding naar het Oosten was

voor hen een begrijpelijke, zij het niet goed te keuren strategie. Het feit dat de vroegere satellietstaten in Centraal-Europa naar de beschermende NAVO-paraplu keken, aanvaardden zij als een consequentie van de ineenstorting van het Oostblok. Dat was de economische en veiligheidskant van het verhaal, die zeker in het begin van de jaren negentig geen plaats liet aan politieke overwegingen. Maar de vraag kan terecht worden gesteld: heeft Rusland er ooit aan gedacht om écht te democratiseren?

In de moderniseringsgedachte, die Rusland thans zo sterk naar voren schuift in zijn binnen- en buitenlandse politiek, zit nochtans de vooronderstelling dat democratie een component is van modernisering, en wel in die zin dat modernisering automatisch democratisering zal meebrengen. Modernisering sluit aan bij het lineaire ontwikkelingsparadigma, dat typisch was voor de kapitalistische en communistische ideologieën, die elk voor zich de politiek langs weerszijden van de Berlijnse Muur tijdens de Koude Oorlog ondersteunden. De basisredenering van het naoorlogse denken was dat meer produceren en economische ontwikkeling realiseren de vrijheid van mensen zou garanderen en dat die mensen als vanzelf verantwoordelijke burgers zouden worden. Dat belofde niet alleen het kapitalisme, maar ook het communisme: meer produceren en overvloed creëren zou de hemel op aarde brengen, zo benadrukte Lenin nog veel sterker dan Marx. De leider zou de mensen de weg wijzen naar dit eindresultaat.

Zo staan de twee hoofdrolspelers in de Russische politiek, Poetin en Medvedev, schouder aan schouder. Poetin profileerde zich eerst als economisch hervormer, dan als *gosudarstvennik*, een leider die de Russische staat groot wil maken en die oproept tot meer patriotisme en nationale identiteit. Medvedev houdt van nieuwe technologie, die hij uitprobeert in Skolkovo, het Russische Silicon Valley. Als jurist belijdt hij zijn geloof in de rechtsstaat, de mensenrechten en het democratisch pluralisme. Hij kan het uitstekend vinden met de Europese Commissie, waarmee hij een 'partnerschap voor modernisering' heeft afgesloten, en met de westerse ondernemingswereld, die lonkt naar investeringen op Russische bodem.

De paradox van continuïteit en verandering in de huidige Russische politiek heeft als hoger doel een sterke staat. Tegenover het begrip

modernisering, dat Medvedev zo graag in de mond neemt, staat het begrip ‘soevereine democratie’, dat door Kremlinideoloog Vladislav Soerkov is bedacht en dat eerder in de richting wijst van een duidelijke keuze voor een eigen weg voor Rusland. ‘Soevereine democratie’ benadrukt dat de bronnen van de politieke legitimiteit zijn te vinden in Rusland zelf, niet in het buitenland en zeker niet in het Westen.

Ook het huidige ‘Kremlinteam’ beweegt zich rond die twee stromingen: modernisering enerzijds en patriottisme en Russische identiteit anderzijds. Dat Kremlinteam is een cohorte van elitespelers, die de politieke scène domineert. Het gaat om een team samengesteld uit evoluerende maar identificeerbare groepen met potentieel verschillende belangen en perspectieven. Deze groepen manoeuvreren constant rond de leider. De groep heeft een dynamische constellatie en verandert voortdurend van samenstelling. Er is dus weer werk voor kremlinologen.

Politiek systeem en politiek regime

Wie de Russische grondwet leest, ontdekt een politiek systeem dat bijzonder liberaal-democratisch aandoet. De thans geldende Russische grondwet dateert van 1993. De tekst kwam tot stand in de gecompliceerde context van de jaren negentig: de ‘tijd der troebelen’ onder Jeltsin. Rusland was toen het prototype van een falende staat. De Russische post-Sovjetstaat had nood aan een sterk staatsconcept en aan een grondige economische hervorming.

Over de eigen kenmerken van het Russische constitutionele systeem bestaat discussie. Strikt gezien is Rusland volgens de grondwet van 1993 een semipresidentieel systeem. Het institutionele design laat dus een tweehoofdige executieve zien, met een hoofd van de regering (de premier) en een rechtstreeks verkozen president. De premier wordt door de president genomineerd en is verantwoordelijk tegenover de president en de Doema, het wetgevende orgaan. Sommige politieke wetenschappers spreken echter van een hyperpresidentieel systeem, gezien de uitgebreide

bevoegdheden die de grondwet aan de president verleent. Het is wel degelijk het Jeltsin-ontwerp van grondwet dat in die woelige dagen van de zogenaamde ‘tweede coup’ in de herfst van 1993 is aanvaard. Dat gebeurde in de tragische omstandigheden van de bezetting van het Witte Huis in Moskou, de toenmalige zetel van het parlement, en via een referendum. De grondwet van 1993 is in die zin een typisch baken van een sleutelmoment in de Russische politieke geschiedenis. Wat in deze grondwet uitgetekend wordt, is geen alternatief (zoals indertijd de marxistisch-leninistische grondwetten), maar een variant op de westerse democratische grondwetten.

De Russische grondwet heeft zeker zijn relevantie bij het analyseren van de Russische politiek: daarin worden immers het politieke systeem, de rechten en plichten van de burgers en de federale organisatie van de Russische staat uitgetekend. De grondwet beperkt de kanalen en het speelveld van de politieke elite. Poetin verwierp elke poging om de grondwet aan te passen om hem toe te laten om in 2008 een derde termijn op te nemen. Maar hij steunde zijn loyale protegé Dmitri Medvedev in diens gooi naar het presidentschap en hij nam zelf de functie van premier op, die door de grondwet een relatief minder belangrijke rol toebedeeld krijgt. De grondwet werd bij die gelegenheid niet aangepast om een ander (parlementair) politiek systeem te ontwerpen. Ook Medvedev heeft tijdens zijn presidentsperiode de grondwet niet fundamenteel aangepast (of laten aanpassen). Alleen aan de legislaturen werd lichtjes gesleuteld. In december 2008 werd de presidentstermijn uitgebreid van vier naar zes jaar en de Doema van vier naar vijf jaar. Poetin, in 2012 herverkozen, kan dus nog eens twaalf jaar doorgaan, tot 2024.

Toch geven opiniepeilingen van het Levadacentrum, een onafhankelijk centrum voor de sociologische bevraging van de Russische bevolking, duidelijk aan dat de bevolking niet gelooft in de impact van de grondwet⁴. Tal van beloften in die grondwet worden letterlijk met de voeten getreden. Zo bevestigt artikel 31 de vrije meningsuiting van de burger. Dat was een aanleiding voor mensenrechtenorganisaties om elke 31ste van de maand samen te komen om te protesteren tegen de voortschrijdende beperking van dat grondwettelijke recht.

Protestmanifestatie '31'

Achter de façade van de Russische grondwet bestaat echter een andere, even reële wereld: de wereld van de informele machtsrelaties. Een aantal belangrijke actoren van de Russische machtspolitiek worden niet vermeld in de grondwet: de *siloviki* (leden van de geheime diensten en het leger); de oligarchen, die *Russia incorporated* (zie verder) economisch stutten; de plaatselijke 'baronnen', die een quasifeodale positie innemen. *Last but not least* is er de verstregelde rol van de Orthodoxe Kerk. Die kenmerken behoren niet tot het formele politieke systeem, maar tot wat wij het politieke regime zullen noemen.

Het formele niveau van de grondwet en de verschillende informele niveaus van politieke macht en controle zijn stevig met elkaar verbonden én in interactie met elkaar. Ze zijn alle verstregeld. Hoewel uiteindelijk het informele domineert, toch kan dit niveau geen abstractie maken van de formele staat, zoals die in de grondwet is beschreven. Daar zit de sleutel voor een meer genuanceerd begrip van de Russische politiek. Daarom is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen politiek systeem en politiek regime. Het politieke systeem, zoals beschreven in de grondwet, betreft in de eerste plaats de officiële instituties en spelregels. Het politieke regime betreft alles wat te maken heeft met de manier waarop macht ontstaat, zich ontwikkelt en zichzelf legitimeert.